

Research Paper

An introduction to Islamic Unity in the Field of Cultural Diplomacy*

Majid Mokhtari

Assistant professor, specialized doctorate in culture and communication, Tehran, Iran

mokhtarii@yahoo.com

10.22034/CDRJ.2024.473369.1014

0009-0002-5832-4887

ABSTRACT

The government of the Islamic Republic of Iran, based on the 11th principle of the constitution and the religious foundations of the government, has placed its general policy on the basis of the alliance and union of Islamic nations and made continuous efforts in the direction of "achieving the political, economic and cultural unity of the Islamic world"; This importance requires conducting related studies in different dimensions, especially in the cultural and political fields. Today, the heavy costs of division and conflict among the Muslims of the region and the global conditions have doubled the need to pay attention to the cause of unity. The main question of the article is to find a model for Iran cultural policy making. It is for the purpose of creating and strengthening unity in Iran and the Islamic world. In the conceptual section, it is explained that unity does not mean assimilation, and the chosen theory of the model is "inclusive unity" (unity in the meaning of plurality). In the framework of the theories of cultural policymaking and intercultural communication, with library studies and thematic analysis method, the author is trying to prove the hypothesis of the article, based on which to present the cultural policymaking model of Islamic unity in Iran. It is necessary to first explain the foundations and values on which the ideal of Islamic unity is based, then draw objective and attainable goals for this ideal, and finally state operational strategies and policies in line with the goals. Presenting this model in the form of a chart and table is one of the innovations of the article. It is obvious that after the policy making, there is the stage of executive planning, which is out of the subject of the article, although in the table of policies, the main custodians of the follow-up of each policy in the domain of governance are mentioned.

Received: 2024-04-03
Accepted: 2024-05-09

Keywords:

Islamic unity,
Cultural Politics,
Cultural Diplomacy,
Islamic Republic of
Iran.

*. The contents of the Journal reflect the thoughts and views of the authors, and the Journal is not responsible for this.

مقاله پژوهشی

درآمدی بر وحدت اسلامی در عرصه دیپلماسی فرهنگی*

doi 10.22034/CDRJ.2024.473369.1014

مجید مختاری

دکترای تخصصی فرهنگ و ارتباطات و استادیار دانشگاه، تهران، ایران

mokhtari@yahoo.com

id 0009-0002-5832-4887

چکیده

دولت جمهوری اسلامی ایران براساس اصل یازدهم قانون اساسی و مبانی دینی حکومت موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار داده و در راستای «تحقق وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام» کوشش پیگیر به عمل آورد. این مهم مستلزم انجام مطالعات مرتبط در ابعاد مختلف به‌ویژه فرهنگی و سیاسی است. امروزه هزینه‌های سنگین تفرقه و نزاع میان مسلمانان منطقه و شرایط جهانی، ضرورت توجه به آرمان وحدت را دوچندان کرده است. پرسش اصلی مقاله حاضر یافتن الگویی برای سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به منظور ایجاد و تقویت وحدت در ایران و جهان اسلام است. در بخش مفهوم‌شناسی توضیح داده می‌شود که وحدت به معنای یکسان‌سازی نیست و نظریه منتخب، الگوی «وحدت شمول‌گرا» (وحدت در عین کثرت) است. نویسنده در چهارچوب نظریه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی و ارتباطات میان‌فرهنگی با مطالعات کتابخانه‌ای و روش تحلیل مضمون درصدد اثبات فرضیه مقاله برآمده است که براساس آن برای ارائه الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی وحدت اسلامی در جمهوری اسلامی ایران لازم است ابتدا مبانی و ارزش‌هایی که آرمان وحدت اسلامی مبتنی بر آن‌هاست تبیین، سپس اهداف عینی و قابل دستیابی برای این آرمان ترسیم و درنهایت راهبردها و سیاست‌های عملیاتی در راستای اهداف بیان شوند. ارائه این الگو در قالب نمودار و جدول از نوآوری‌های مقاله است. بدیهی است پس از سیاست‌گذاری، نوبت به برنامه‌ریزی اجرایی است که از موضوع مقاله خارج است، گرچه در جدول سیاست‌ها به متولیان اصلی پیگیری هر سیاست در حوزه حاکمیت اشاره شده است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۱/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۲۰

واژگان کلیدی:

وحدت اسلامی،

سیاست‌گذاری فرهنگی،

دیپلماسی فرهنگی،

جمهوری اسلامی ایران.

* مطالب مندرج در فصلنامه میبایست اندیشه‌ها و دیدگاه‌های نویسندگان است و از این بابت مسئولیتی متوجه فصلنامه نیست.

<https://cdrj.icro.ir>

مقدمه

وحدت اسلامی نه یک رؤیا بلکه اعتقادی راسخ و ریشه‌گرفته از آموزه‌ها و نصوص قرآنی و روایی و آرای علما و اندیشمندان اسلامی است. تفرقه و نزاع که یکی از موانع اصلی اقتدار و پیشرفت امت اسلامی به‌ویژه در دوران معاصر است، از مهم‌ترین دغدغه‌های اندیشمندان و مصلحان مسلمان بوده است؛ چنان‌که امام خمینی (ره) تشکیل حکومت اسلامی در ایران را مقدمه‌ای برای وحدت جهان اسلام عنوان می‌کنند (مختاری، ۱۳۸۳: ۱۹۰).

قرآن کریم در آیات متعددی مسلمانان را به وحدت و پرهیز از تفرقه فراخوانده است؛ از جمله در آیه ۱۰۳ سوره آل عمران می‌فرماید: «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» (و همگی به ریسمان خدا چنگ بزنید و پراکنده نشوید و نعمت خدا را بر خود، یاد آورید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان دل‌های شما الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او، برادر شدید. نبی مکرم اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع) نیز بارها بر اهمیت و ضرورت این مهم تأکید فرموده‌اند (هادی، ۱۳۸۸: ۱۱۱).

امام خمینی (ره) در کتاب «ولایت فقیه» - که سالها پیش از انقلاب اسلامی به‌منظور ارائه نظریه حکومت اسلامی منتشر شد - تشکیل حکومت در یک کشور را گامی در جهت «وحدت مسلمین» دانسته‌اند (خمینی، ۱۳۴۸: ۳۶). همچنین در نامه‌ای که همراه با چند تن از علما در آغاز نهضت خویش نگاشته‌اند آمده است: «برنامه ما که برنامه اسلام است، وحدت کلمه مسلمین است، اتحاد ممالک اسلامی است، برادری با جمیع فرق مسلمین است در تمام نقاط عالم» (خمینی، ۱۳۷۱، ج. ۱: ۸۴). ایشان در وصیت‌نامه الهی - سیاسی‌شان مسلمانان را به سوی «یک دولت بزرگ اسلامی با جمهوری‌های آزاد و مستقل» فرا می‌خوانند.

رهبر معظم انقلاب (مدظله) نیز بارها بر اهمیت این موضوع تأکید کرده‌اند؛ چنان‌که در جمع مهمانان کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی (۲۹ دی‌ماه ۱۳۹۲) با اشاره به وقایع جهان اسلام و

خسارات سنگینی که مسلمانان جهان به تبع تفرقه و اختلاف متحمل می‌شوند، بر نقش «علمای دنیای اسلام»، «دانشمندان دانشگاه‌ها» و «نخبگان سیاسی امت اسلامی» در این زمینه اشاره کردند: «دانشمندان دانشگاهی دانشجویان را توجیه کنند که امروز مهم‌ترین مسئله در دنیای اسلام وحدت است... دنیای اسلام روی عزت و کرامت و آقایی را خواهد دید». آیت الله خامنه‌ای در ۱۹ دی ۱۳۹۳ با اشاره به تلاش‌های گسترده سرویس‌های اطلاعاتی دشمنان اسلام برای اختلاف‌افکنی میان مسلمانان به‌ویژه با حمایت از جریان‌های انحرافی و افراطی شیعه و سنی، وحدت را «مهم‌ترین اولویت برای دنیای اسلام» عنوان می‌کنند و در بیانیه گام دوم به مناسبت چهل‌سالگی انقلاب اسلامی نیز بر اهمیت این مهم در راستای ایجاد تمدن نوین اسلامی تأکید کردند (<http://khamenei.ir>).

در اصل یازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران آمده است «به حکم آیه کریمه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲)، همه مسلمانان یک امت‌اند و دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است سیاست کلی خود را بر پایه ائتلاف و اتحاد ملل اسلامی قرار دهد و کوشش پیگیر به عمل آورد تا وحدت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام را تحقق بخشد.»

پیگیری این آرمان در نظام جمهوری اسلامی ایران با فرازونشیب‌هایی مواجه بوده و با تغییر دولت‌ها و البته شرایط داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی اشکال مختلفی یافته است؛ باوجود این فقدان سیاست‌گذاری منسجم برای این آرمان در کشور مشهود است و این مهم مستلزم انجام پژوهش و مطالعات آکادمیک است.

۱. مفهوم‌شناسی

اتحاد در لغت به معنای یکی‌شدن، یگانگی داشتن و یکسان‌کردن است، این واژه با وحدت قرابت معنایی دارد؛ وحدت نقطه مقابل تفرق است (حسینی‌دشتی، ۱۳۷۶، ج. ۱: ۴۹۴). وحدت اسلامی مفهومی تفسیربردار است. امروزه شنیدن این اصطلاح، ابعاد دینی و مناسبات مذهبی میان مسلمانان را به ذهن متبادر می‌کند، اما در اصل تعبیری جامع شامل جنبه‌های اسلامی، فرهنگی،

سیاسی، اجتماعی، ارتباطی، زیست‌محیطی و حتی تکنولوژیک است (تسخیری، ۱۳۸۳: ۹). در تعریف مصوب شورای عالی مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، وحدت اسلامی عبارت است از: «همکاری و تعاون پیروان مذاهب اسلامی براساس اصول مسلم و مشترک اسلامی و اتخاذ موضع واحد برای تحقق اهداف و مصالح عالی‌امت اسلامی و موضع‌گیری واحد در برابر دشمنان اسلام و احترام به التزام قلبی و عملی هریک از مسلمانان به مذهب خود». دستیابی به وحدت اسلامی در شرایط مطلوب، منجر به همکاری دولت‌ها و ملت‌های اسلامی در عرصه‌های دینی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی با ایجاد ساختارهای مناسب خواهد شد.

مفهوم امت واحده یکی از مفاهیم کلیدی است که مبحث وحدت به هر شکل، متناظر با آن است. به لحاظ تاریخی در دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی آمده است که رسول اکرم (ص) ابتدا واژه امت را برای پیروان خود در مکه به کار بردند و پس از هجرت به مدینه این لفظ را برای اهل مدینه استفاده کردند. قدر مسلم، این تغییر کاربرد سیاسی بود چه اینکه مردم مدینه هنوز مسلمان نبودند. صرف‌نظر از این حرکت سیاسی، مسئله مهم در امر رسالت ایشان، عقیدتی و دینی بود؛ لذا این مفهوم بعدها بر تمامی کسانی که در پی فتوحات اسلامی به اسلام گرویدند، اطلاق شد (انصاری، ۱۳۶۲، ج. ۱۰: ۱۹۲). در قرآن کریم، تلقی و کاربردهای این مفهوم متعدد و متنوع است: گاهی به معنای زمانی مشخص است مثل آیه ۴۵ سوره یوسف (وَقَالَ الَّذِي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ أُمَّةٍ أَنَا أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِهِ فَأَرْسِلُونِ)، گاهی به معنای علما و دانشمندان است همچون آیه ۱۰۴ سوره آل‌عمران (وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)، گاهی به معنای دین و آیین است مانند آیه ۳۳ سوره زخرف (وَلَوْ أَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِالْحَقِّ وَالْحَقَّ يَدْعُونَ وَبِهِ يَهْتَدُونَ) و نیز آیه ۲۳ سوره قصص (وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْتَفُونَ) (صفوی، ۱۳۸۷: ۳۱ و ۳۲) به همین مفهوم اشاره دارند. درعین حال،

تشکیل امت واحده به منزله زمینه و بستر عبادت حقیقی حق تعالی در نظر گرفته شده است: «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ» (انبیاء: ۹۲).

در مفردات آمده است: «امت هر جماعتی را گویند که عنصری مثل دین یا زمان یا مکان آن‌ها را جمع کند و فرقی نمی‌کند این امر جامع اجباری باشد یا اختیاری، همان‌طور که در آیه ۳۸ سوره انعام آمده است: «وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أُمَّتُكُمْ...» (و هیچ جنبنده‌ای در زمین و هیچ پرنده‌ای نیست که با دو بال خویش می‌پرد، مگر آنکه امت‌هایی همانند شما هستند...)» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج. ۱: ۱۱۰). صاحب‌المیزان نیز در تفسیر آیه «كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً...» (بقره، ۲۱۳) می‌گوید: «اصل این کلمه از ام به فتح همزه به معنای قصد است و بنابراین به هر گروهی از مردمان گفته نمی‌شود، بلکه به جمعیتی گفته می‌شود که دارای مقصد واحدی بوده و به واسطه آن با یکدیگر مربوط و متحد شده باشند. در هر حال، ظاهر آیه دلالت بر این می‌کند که دورانی بر بشر گذشته که افراد با یکدیگر متحد و متفق بوده‌اند و ساده و بی‌آلایش زندگی می‌کرده‌اند، نه در امور زندگی با یکدیگر نزاعی داشتند و نه در امور دینی با یکدیگر می‌جنگیدند و اختلاف و تفرقه‌ای بین آن‌ها وجود نداشت» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ذیل آیه). با وجود این برخی معتقدند امروزه وقتی به واقعیت‌های انکارناپذیر جهان می‌نگریم، متوجه می‌شویم هیچ‌یک از معیارهای مذکور دربارهٔ قریب به دو میلیارد مسلمانانی که در جهان زندگی می‌کنند، صدق نمی‌کند؛ بنابراین اگر ما در انتخاب کلمات دقت می‌کردیم، باید می‌گفتیم در عصر حاضر امتی وجود ندارد (العاصی، ۱۳۹۰: ۲۹۶).

۲. چهارچوب نظری و روش پژوهش

۲-۱. سیاست‌گذاری فرهنگی

فرهنگ پدیده‌ای متکثر و گسترده است و روش‌های سیاست‌گذاری نیز طیف وسیعی را دربردارد. این همه سبب شده تا دیدگاه‌های متفاوتی دربارهٔ رابطهٔ فرهنگ و سیاست‌گذاری مطرح شود. در میان رویکردهای مختلف می‌توان به دو رویکرد عمده در این‌باره اشاره کرد:

یکی رویکرد اثبات‌گرایی^۱ و دیگر، رویکرد تفسیری^۲. براساس رویکرد اثبات‌گرایی سیاست‌گذاران می‌توانند پدیده‌های فرهنگی را عیناً بشناسند و ضمن احصای راهکارها و سنجش منافع و هزینه‌ها به تدوین سیاست‌ها بپردازند و در انجام این امر، سلیق شخصی و ذهنیت سیاست‌گذار تأثیر تعیین‌کننده‌ای ندارد (Dye, 2007: 313-314)، اما براساس رویکرد تفسیری و ذهنی، سیاست‌گذاری در حوزه فرهنگ به‌هیچ‌وجه جدا و مستقل از ذهنیت، سلیقه و اعمال نظر شخص سیاست‌گذار نیست. در این میان رویکرد سومی نیز وجود دارد که نه قائل به سیاست‌گذاری عینی فرهنگ است و نه موافق رویکرد سلیقه‌ای و تفسیربردار در سیاست‌گذاری فرهنگی؛ این موضع میانه را رئالیسم انتقادی تعبیر می‌کنند (الوانی، ۱۳۸۷: ۷) که در این مقاله مورد توجه و تأکید است. براین‌اساس نه می‌توان فرهنگ را ماشینی کرد و نه باید آن را به این امید که خودبه‌خود به هدف غایی می‌رسد، رها کرد بلکه می‌توان و می‌بایست آن را «مدیریت» کرد و ملزومات و اقتضائاتی را به تناسب پدیده فرهنگ در سبک مدیریتی قائل شد (مشبکی، ۱۳۸۷: ۱۳۳).

ویژگی‌های نظام حکومتی کشورها از یک‌سو و فرهنگ حاکم بر آن‌ها از سوی دیگر عواملی هستند که شیوه و الگوی سیاست‌گذاری فرهنگی را در هر کشوری مشخص می‌کنند؛ درعین‌حال تنوع سیاست‌گذاری در کشورهای مختلف نشان می‌دهد ارائه روش و الگوی واحدی برای سیاست‌گذاری که قابل تعمیم به همه کشورها باشد ناممکن یا دست‌کم دشوار است (همایون و جعفری، ۱۳۸۷: ۲۳). به‌طورکلی الگوهای سیاست‌گذاری فرهنگی را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱. یکسان‌سازی فرهنگی: در این الگو اصول و ارزش‌های مقدسی وجود دارند که در طرحی هندسی، نقطه‌ای کانونی و هنجاری را اختیار کرده و تلاش می‌شود جامعه‌ای هم‌پسته مبتنی بر آن ارزش‌های والا تحقق یابد؛

۲. تکثرگرایی فرهنگی: این الگو به دنبال رشد و گسترش خرده‌فرهنگ‌ها به‌صورت

-
1. Objective
 2. Subjective
-

هم‌عرض و در کنار یکدیگر است. در این الگو خرده‌فرهنگ‌های موجود در جامعه به رسمیت شناخته می‌شوند و نوعی نسبی‌گرایی فرهنگی حاکم است؛

۳. وحدت در عین کثرت: این الگو ضمن تأکید بر اشتراکات فرهنگی، امکان تکثر خرده‌فرهنگ‌های مختلف را در چهارچوب نمادی مشترک مجاز می‌داند. مراجعه به فصل مشترک سنن انسانی، مذهبی و ملی و به رسمیت شناختن تنوع و تکثر فرهنگی ویژگی بارز این الگوست که متناسب با جوامعی مانند ایران است (صالحی امیری، ۱۳۸۷: ۱۰۱)؛ ما نیز همین الگو را مبنای سیاست‌گذاری فرهنگی و ارتباطی وحدت اسلامی در مقاله قرار داده‌ایم، همچنین مدل مرحله‌ای سیاست‌گذاری عمومی یا چرخه سیاست‌گذاری^۱ در عرصه فرهنگی و رسانه‌ای مورد توجه و استفاده قرار گرفته است که دربرگیرنده مراحل زیر است: تشخیص و صورت‌بندی مسئله، مبانی نظری و شناخت راه‌حل‌ها، تصمیم‌گیری و انتخاب ابزار و اجرای سیاست (Howlett, 2009: 10).

۲-۲. دیپلماسی عمومی

دیپلماسی عمومی^۲ به معنای کاربرد ابزارهای بین‌فرهنگی و ارتباطات بین‌المللی در سیاست خارجی است و به‌گونه‌ای فراگیر شامل دیپلماسی فرهنگی و رسانه‌ای می‌شود. دیپلماسی عمومی در میان ابزارهای سیاست خارجی بیشترین تأثیرپذیری را از مؤلفه‌های هویت ملی دارد (آشنا، ۱۳۸۴: ۶). تأثیرگذاری بر افکار عمومی توسط دولت‌ها در کشورهای دیگر، تعامل گروه‌های خصوصی و ذی‌نفع یک کشور با هم‌تایان خود در کشور دیگر و ارتباط میان ارتباط‌گران حرفه‌ای مانند دیپلمات‌ها و خبرنگاران خارجی از جمله این ابعاد است. همچنین می‌توان به تعریف آژانس اطلاعات ایالات متحده اشاره کرد که دیپلماسی عمومی را تقویت منافع ملی از طریق شناخت، اطلاع‌رسانی و تأثیرگذاری بر مردم کشورهای دیگر و گسترش گفت‌وگو میان شهروندان و نهادهای یک کشور و هم‌تایان خارجی آنان تعریف می‌کند (<http://pdaa.publicdiplomacy.org/1>).

1. Policy Cycles
2. Public Diplomacy

در این مقاله به‌ویژه با استفاده از نظریهٔ گاس و سائیر در حوزه دیپلماسی عمومی، اهمیت «اعتبار» به‌عنوان یکی از ابعاد کلیدی دیپلماسی عمومی در تصویر و وجهه جمهوری اسلامی ایران نزد مخاطبان مسلمان مورد توجه قرار گرفته است (ن.ک: اسنو و تیلور، ۱۳۹۰: فصل ۱۳). همچنین نظریهٔ قدرت نرم در راستای آرمان وحدت اسلامی مورد تأکید است. این نظریه را اولین بار جوزف نای از دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۹۰ و در کتابی با عنوان «تغییر ماهیت قدرت امریکایی» مطرح کرد. وی در سال ۲۰۰۴ مفهوم قدرت نرم را در کتاب «قدرت نرم: راه موفقیت در سیاست‌های جهانی» بسط داد. در تعریف نای، قدرت نرم «توانایی تأثیرگذاری بر دیگران برای کسب نتایج مطلوب از طریق جذابیت به‌جای اجبار یا تطمیع است» (Nye, 2004: 15). وی مهم‌ترین منابع قدرت نرم را فرهنگ و ارزش‌های یک کشور می‌داند که می‌توان گفت مزیت نسبی جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌آید.

۲-۳. ارتباطات میان فرهنگی

ارتباطات میان فرهنگی شاخه‌ای از ارتباطات است که عهده‌دار بررسی و مطالعهٔ ارتباطات و روابط میان دو فرهنگ، دو فرد از دو فرهنگ و مانند آن است. در دو دههٔ اخیر این حوزه از دانش ارتباطات، پیشرفت معتنابهی داشته و به‌عنوان رشته‌ای جذاب و کاربردی محققان و دانشمندان زیادی را به خود جلب کرده است. ارتباط میان فرهنگی، در واقع ارتباط میان مردمانی است که ادراکات فرهنگی و نظام نمادین آن‌ها به حدی از یکدیگر متمایز است که پدیده‌های ارتباطی را متفاوت جلوه می‌دهد (Samovar, 1995: 58). روابط میان فرهنگی به کنش متقابل انسان‌ها از فرهنگ‌های گوناگون مربوط می‌شود. این کنش متقابل، هم در سطح میان‌فردی و هم ملی صورت می‌پذیرد. هنگامی که افراد از فرهنگ‌های متفاوت با هم ارتباط برقرار می‌کنند، روابطشان می‌تواند آکنده از فشار و بی‌اعتمادی و غیرمفید باشد (Fischer, 1996: XIV). تعریف دیگری بیان می‌کند که مطالعات میان فرهنگی شامل کنش متقابل واقعی افراد از فرهنگ‌های مختلف می‌شود؛ مانند تحلیل و تفسیر وقایع هنگام مذاکره و گفت‌وگوی متخصص ژاپنی با متخصص امریکایی (Weaver, 1996b: 2). این تعریف به کنش واقعی و

رودررو پرداخته و به ارتباطات میان فرهنگی به معنای خاص اشاره می‌کند. کیم و هوپارد معتقدند فهم متقابل اعضای فرهنگ‌های مختلف همواره مهم بوده اما اهمیت آن هیچ‌گاه به اندازه زمان کنونی یعنی آغاز قرن بیست‌ویکم نبوده است (Kim & Hubbard, 2007: 223). فناوری با ایجاد توسعه در دو زمینه از تلاش‌های انسان، یعنی سیستم‌های حمل‌ونقل و نظام‌های ارتباطی، موجب تسریع ارتباطات بین فرهنگی شده است. درباره ارتباطات میان فرهنگی نظریه‌های متنوعی ارائه شده است (ن.ک: گادیکانست، ۱۳۹۶) و از مهم‌ترین این نظریه‌ها «همگرایی فرهنگی»^۱ است. این نظریه که در سال ۱۹۸۳ توسط بارنت^۲ و کینکید^۳ ارائه شد، بر مدل همگرایی ارتباطات کینکید استوار است. کینکید (۱۹۷۹) ارتباطات را فرایندی تعریف می‌کند که در آن «دو یا چند فرد یا گروه به مبادله اطلاعات به منظور دستیابی به تفاهم متقابل با یکدیگر و با جهانی می‌پردازند که در آن زندگی می‌کنند». او استدلال می‌کند که می‌توان به تفاهم متقابل نزدیک شد، اما هرگز نمی‌توان به طور کامل به آن دست یافت (گادیکانست، ۱۳۹۶، ج. ۱: ۵۰).

نظریه‌ای که در این مقاله حسب موضوع و هدف آن، بیش از همه مورد توجه و بهره‌برداری قرار داده‌ایم، نظریه «حساسیت‌های بین فرهنگی» می‌تون بنت است. نظریه حساسیت‌های بین فرهنگی بر این فرض استوار است که توسعه ارتباطات افراد اعم از حضوری یا مجازی منجر به کاهش حساسیت‌های بین فرهنگی آنان می‌شود. بنت مدل توسعه‌ای خود در ارتباطات بین فرهنگی را به شش مرحله شناختی و ساختاری تقسیم می‌کند که به صورت پیوستاری از حساسیت‌های فزاینده به سوی نسبی‌گرایی فرهنگی در حرکت است؛ یعنی حرکت تسلسل‌وار از قوم‌مداری به دیگرمداری که هر مرحله با انواع خاصی از نگرش‌ها و رفتارها نسبت به تفاوت‌های فرهنگی توصیف شده است (Fuller, 2007: 326). در همین حوزه از «نظریه سوءتفاهم‌ها در ارتباطات میان فرهنگی» نیز استفاده شده است. براساس این نظریه، اشکال در

1. Cultural Convergence
2. Barnett
3. Kincaid

کدگذاری فرستنده، اشکال در کدگشایی گیرنده و تفاوت هنجارها، ارزش‌ها و تجربه‌ها می‌تواند به ایجاد و گسترش سوء تفاهم‌ها دامن بزند (Buhring & Jan, 2006: 15). این تفاوت‌ها می‌تواند ناشی از مذهب، قومیت، نژاد یا حتی تجربه‌های مختلف طرفین باشد. سوء تفاهم‌ها در هر سطحی از تعامل می‌تواند رخ دهد، ولی در ارتباطات میان فرهنگی مسلمانان با قومیت‌ها و ملیت‌های متنوع، به دلیل وجود تفاوت‌های بسیار و گاه سرنوشت‌ساز بودن نتیجه تعاملات، بحث بدفهمی‌ها یا سوء تفاهم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با توجه به این نظریه درمی‌یابیم که چگونه دیدگاه‌های جدید در ارتباطات میان فرهنگی، بر تحلیل سوء تفاهم‌ها فائق می‌آیند.

روش پژوهش مقاله مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل مضمون^۱ بوده است. با روش مطالعات کتابخانه‌ای، کتاب‌ها، پایان‌نامه‌ها، مقاله‌ها و متون دیجیتالی که در خصوص موضوع وجود دارد، بررسی و استفاده می‌شود. تحلیل مضمون روش تقلیل و تحلیل داده‌هاست که توسط آن داده‌های کیفی مستخرج از منابع مختلف تقسیم‌بندی، طبقه‌بندی، تلخیص و بازسازی می‌شوند. تحلیل مضمون اصولاً راهبردی توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم را از درون مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌کند (Given, 2008: 867). این روش در مطالعات متنوع مربوط به حوزه سیاست‌گذاری عمومی مورد استفاده قرار می‌گیرد (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۸۹).

۳. عرصه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی وحدت اسلامی

۳-۱. فضای مجازی

فضای مجازی فضایی متفرق، متکثر و پُرشتابی است که در کوتاه‌ترین زمان ممکن می‌تواند تحولات شگرف سلبی و ایجابی را در سطحی گسترده و کلان ایجاد کند؛ از این رو طلایه‌داران وحدت اسلامی می‌توانند از این ظرفیت عظیم برای فرهنگ‌سازی در راستای همگرایی بین مسلمانان استفاده کنند؛ ضمن اینکه تبلیغ دین اسلام با رویکرد وحدت‌گرا در این فضا بستر ساز اتحاد و اقتدار اسلامی خواهد بود.

فضای مجازی قابلیت فراتر رفتن از محدودیت‌های زمان و مکان را افزایش می‌دهد و این

1. Thematic Analysis

مسئله می‌تواند برای آن‌ها که تحت فشارها یا ناتوانی‌های مادی هستند و تمایل دارند توصیه‌های آیینی سنت خود را محترم بدانند، جنبه مهمی باشد، اما تحقیقات علمی در زمینه موضوع دین در فضای سایبری به دهه ۱۹۹۰ یعنی آغاز استفاده از اینترنت به مثابه شبکه‌ای جهانی بازمی‌گردد. در مقام تعریف، دین در فضای مجازی عبارت است از هر شکلی از باورهای دینی که منحصراً در فضای مجازی ایجاد و تولید می‌شود و در این فضا میزان قابل توجهی از به اصطلاح واقعیت مجازی وجود دارد که برای کاربر جالب و جذاب خواهد بود. با وجود این کارکرد اولیه اینترنت و فضای مجازی در این حوزه عبارت است از انتقال اطلاعات با محتوای دینی که پیش‌تر توسط سنت‌های مختلف دینی در خارج از فضای مجازی تعریف، تعیین و تحدید شده است (افتخاری، ۱۳۹۴: ۳۲-۲۹).

۲-۳. وسایل ارتباطات سنتی در کنار رسانه‌های جمعی مدرن

با وجود پیشرفت رسانه‌های نوین و کارکرد آن‌ها در عرصه‌های دینی و موضوع وحدت، ارتباطات میان‌فردی و تبلیغ چهره‌به‌چهره همچنان جایگاه خود را حفظ کرده و جریان‌های مختلف دینی از آن بهره‌مند می‌شوند. انقلاب اسلامی ایران بخش مهمی از پیروزی خود را مدیون وسایل ارتباط سنتی از جمله مسجد، هیئت‌های مذهبی، محافل مذهبی، حوزه‌های علمیه، بازار و امثال آن است. این رسانه‌ها نقش مهمی در شکل‌دهی به افکار عمومی مردم و بسیج آن‌ها داشته‌اند. البته این نقش در دوران جنگ تحمیلی دوچندان بوده است و گرچه در سال‌های بعد رقیبی همچون رسانه‌های الکترونیکی و رسمی و مجازی پیدا کرده اما همچنان کارایی خود را حفظ کرده و در پیشبرد اهداف و آرمان‌های مهمی چون انسجام و وحدت اسلامی در داخل و خارج از ایران تأثیر بسزایی داشته است. اوت راجرز در زمینه اهمیت رسانه‌های سنتی در برابر رسانه‌های جدید می‌گوید رژیم شاه با وجود در اختیار داشتن رسانه‌های فراگیر نوشتاری و الکترونیکی نتوانست در برابر شبکه ارتباطات سنتی ایستادگی کند و درسی که کشورهای جهان سوم باید از انقلاب ایران بگیرند این است که اهمیت بیشتری به کانال‌های بین‌فردی و رسانه‌های کوچک این‌چنینی بدهند (فرقانی، ۱۳۹۱: ۳۹).

۳-۳. آموزش و فرهنگ‌سازی

آموزش دینی با رویکرد وحدت و تقریب صرفاً نباید به آموزش عقاید و احکام دین محدود و محصور باشد، بلکه لازم است همه سطوح و عرصه‌های معرفتی و کاربردی را دربرگیرد. کودک از آغاز پرورش و رشد خود تحت تأثیر محیط خانوادگی و سپس دبستانی و دبیرستانی قرار می‌گیرد و اگر از همین مراحل، آداب گوش فرادادن به دیگران و فنون گفت‌وگو و عدم خودرأیی و تعصب نسبت به نظر خود و بهره‌گیری از نظرات دیگران را فرا نگیرد، در مراحل پیشرفته‌تر آموزشی و سنین بزرگسالی، خود و جامعه را دچار مشکل می‌سازد. براین اساس، باید برنامه‌های آموزشی از مراحل نخستین تا تکمیلی مورد تجدیدنظر قرار گیرند و فرهنگ گفت‌وگو به‌عنوان بخش جدایی‌ناپذیر شکل‌گیری معرفتی، رفتاری و فرهنگی متعلمان در نظر گرفته شود (بیانیه پایانی هجدهمین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی، ۱۳۸۴: ۵۱۸).

۳-۴. تبلیغات فرامرزی

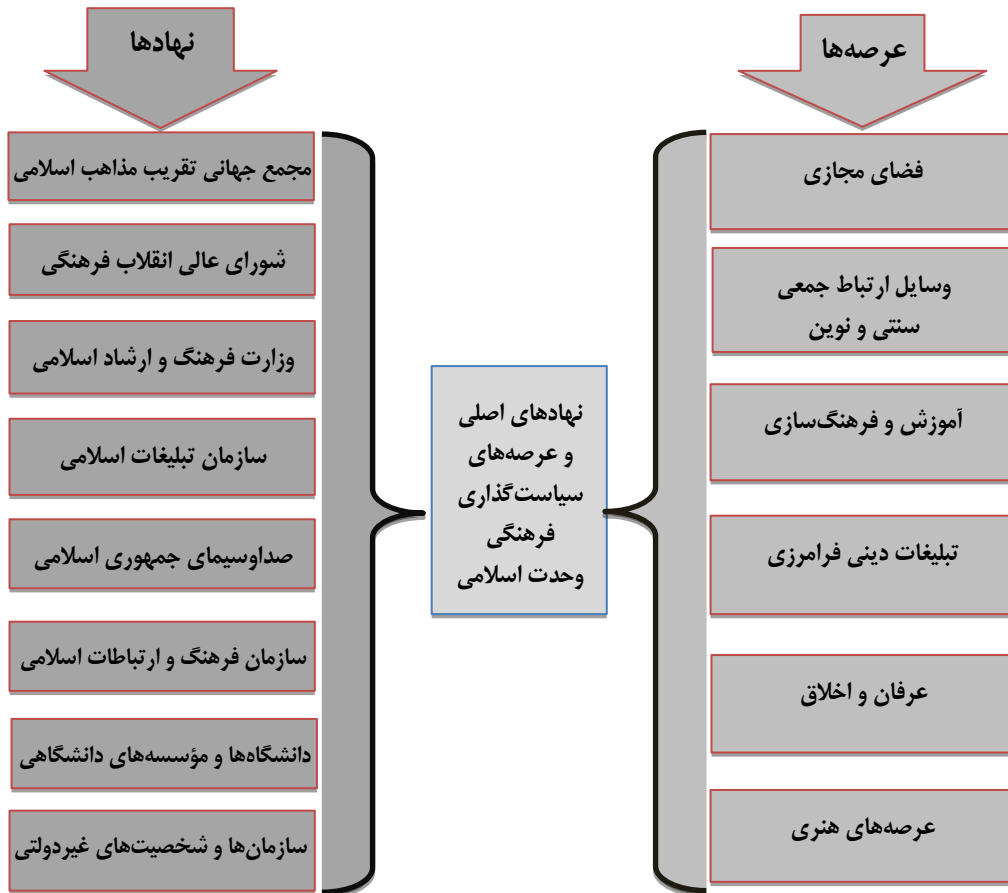
در جمهوری اسلامی ایران موضوع تبلیغ نه‌تنها در داخل کشور بلکه در عرصه بین‌المللی جایگاه مهمی داشته و گرچه با تأسیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی در سال ۱۳۷۴ شمسی مقرر شد این مهم به‌صورت متمرکز در مرکز بین‌المللی تبلیغ وابسته به سازمان مذکور مدیریت شود، باوجوداین در سال‌های اخیر دست‌کم دو نهاد دیگر شامل جامعة المصطفی العالمیه و مجمع جهانی اهل‌البیت زیر نظر کمیته تبلیغ شورای سیاست‌گذاری فرهنگی بین‌المللی دفتر مقام معظم رهبری با صرف هزینه‌های معتنا به و استقرار و اعزام هزاران مبلغ، در بیش از صد کشور جهان به این مهم اهتمام ورزیده‌اند (گزارش تفصیلی تبلیغ بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۶). جذب و آموزش مبلغان زبان‌دان با رویکرد تقریب‌گرا و تأکید بر موضوع وحدت اسلامی در سیاست‌های ابلاغی به مبلغان برون‌مرزی توسط دستگاه‌های مذکور از اهمیت مضاعفی برخوردار است. همچنین بعثه مقام معظم رهبری و بیوت مراجع می‌توانند از ظرفیت عظیم حج برای این آرمان مهم بیش از پیش بهره بگیرند.

۵-۳. عرفان و اخلاق و مسئله وحدت

اسلام دین علم، ایمان و عمل است و این هر سه در عرفان جمع‌اند که توجه به آن در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی و ارتباطی وحدت اسلامی بسیار حائز اهمیت است. مسئله اصلی در عرفان، رابطه خدا و خلق است، این رابطه در نوعی وحدت متجلی می‌شود که با مفاهیم «اتحاد»، «حلول» و «این‌همانی» که در ادیان و مکاتب دیگر به چشم می‌خورد، بسیار متفاوت است. عرفان بر گونه‌ای اخلاق خاص مبتنی است که سبک زندگی مشخصی را اقتضا می‌کند. این سبک زندگی بر مدارا و مروت و پرهیز از خشونت تأکید دارد و در برابر آرا و عقاید «غیر» از خود تساهل و تسامحی نشان می‌دهد که مثال‌زدنی است. عرفان اسلامی علاوه بر این‌ها مزیت دیگری نیز دارد و برخلاف دیگر عرفان‌ها، اصل و اساسش توحید است؛ توحیدی که در سه مرحله شریعت، طریقت و حقیقت خود را متجلی می‌کند و با ابزارهای سه‌گانه علم‌الیقین، عین‌الیقین و حق‌الیقین پا در راه سلوک الی‌الله می‌گذارد و پس از طی سفرهای چهارگانه به همان وحدتی دست می‌یابد که آرزوی هر عارف و سالک است. صوفی شریعت و طریقت را به منزله چراغ و راه می‌داند اما هدف او نه راه است و نه چراغ، بلکه وصول به مقصد است - که از این هر دو و از هر چیز دیگر برتر است و آن را حقیقت و حق می‌خواند و تحقق همه اشیا را بدان می‌داند - و وصول به معرفت که آن را غایت همه آفرینش می‌پندارد (زرین‌کوب، ۱۳۷۷: ۱۰۱).

۶-۳. عرصه‌های هنری

استفاده از ابزار هنر در راستای اهداف و سیاست‌های فرهنگی همواره از مؤثرترین ابزارها بوده است. دستگاه‌های مختلف نظام نیز می‌توانند در راستای وحدت اسلامی از شاخه‌های مختلف هنری اعم از فیلم و سینما، تئاتر، موسیقی و هنرهای تجسمی برای تبیین و ترویج و نهادینه‌کردن فرهنگ همگرایی و وحدت (در عین کثرت) و دفع زمینه‌های خشونت و واگرایی استفاده کنند. عرصه‌های اصلی سیاست‌گذاری فرهنگی و مهم‌ترین دستگاه‌های مسئول در این زمینه در نمودار شماره ۱ آمده است. بدیهی است هریک از دستگاه‌ها به تناسب مأموریت و شرح وظایف خود می‌تواند در هر یک از عرصه‌ها به تعقیب سیاست‌های صلح‌طلبانه و وحدت‌آفرین مبادرت ورزد.

نمودار شماره ۱. نهادهای اصلی و عرصه‌های سیاست‌گذاری فرهنگی وحدت اسلامی

۴. الگویی برای سیاست‌گذاری فرهنگی وحدت اسلامی

با توجه به تحقیقات انجام‌شده و اهمیت و جایگاه موضوع وحدت اسلامی در نظام جمهوری اسلامی به نظر می‌رسد برای پیشبرد این آرمان و رسالت مهم لازم است پس از تبیین مبانی و ارزش‌های آرمان وحدت اسلامی از یک سو و اهداف و راهبردهای منتج به آن از سوی دیگر، به ارائه سیاست‌هایی پرداخت تا دستگاه‌های مختلف کشور به تناسب ساختار و شرح وظایف خود در عرصه‌های گوناگون مدرن و سنتی به این مهم اهتمام ورزند.

۱-۴. مبانی

براساس منابع اصلی اسلام با محوریت قرآن می‌توان، مبانی سیاست‌گذاری وحدت اسلامی را بدین شرح برشمرد:

- کلمه توحید و توحید کلمه؛
- کلام وحی و سنت نبوی(ص)؛
- تعالیم و محبت اهل بیت (ع)؛
- آخرت‌شناسی و عدم دلبستگی به تجملات دنیوی؛
- عدالت‌خواهی و دفاع از مظلوم.

۲-۴. ارزش‌ها

الگوی سیاست‌گذاری وحدت اسلامی از نظر فرهنگی مبتنی بر مجموعه‌ای از ارزش‌های اساسی است که باید در تبیین اهداف و برنامه‌ها از سوی نظام مورد توجه باشند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

- اخلاق اسلامی و مبارزه با هوای نفس به‌مثابه جهاد اکبر؛
- توجه به کرامت انسانی و روحیه حق‌طلبی و فطرت وحدت‌گرای بشر؛
- احترام به مقدسات ادیان و فرق اسلامی و غیراسلامی؛
- خردورزی در حوزه اعتقادات و مسائل دینی؛
- موقعیت‌شناسی و توجه به مقتضیات زمان و مکان و رعایت اولویت‌ها؛
- فرهنگ گفت‌وگو و شنیدن آرای مختلف و مخالف در سطح ملی و بین‌المللی؛
- واقع‌بینی و آرمان‌گرایی در حوزه دیپلماسی؛
- اعتلای فرهنگ ایرانی ضمن پاسداشت فرهنگ اسلامی.

۳-۴. اهداف کلان

اهداف کلان در واقع مقصدهای عینی و تبلور یافته «آرمان وحدت اسلامی» در افق میان‌مدت هستند که به ترتیب اهمیت برشمرده شده‌اند:

- تعامل سازنده و تشریک‌مساعی ملل مسلمان در جهت آرمان‌ها و منافع مشترک با

محوریت ارزش‌های اسلامی مشترک در فعالیت‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جهان اسلام؛
 ■ تقویت بنیان‌های فکری و عقیدتی و ارتقای آگاهی اقوام جهت حل و فصل اختلاف‌های مذهبی؛
 ■ تقیید علمای جهان اسلام و توده‌های مسلمانان به فرهنگ تقریبی با تکیه بر تعالیم اسلامی و حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها؛

■ احترام متقابل، همزیستی، اخوت و همکاری آکنده از روحیه مدارا و مهربانی با اتکا بر مشترکات در ایران اسلامی و تبدیل جمهوری اسلامی ایران به کشوری پیشرفته و «کانون ترویج فرهنگ اتحاد، انفاق و اخوت» و مورد قبول ملت‌های مسلمان، عالمان و متفکران.

۴-۴. راهبردها

راهبردها جهت‌گیری و مسیرهایی هستند که سیاست‌های عملیاتی را به سوی تحقق اهداف هدایت می‌کنند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

■ اصلاح ساختارهای سیاست‌گذاری و برقراری نظام شایسته‌سالاری؛
 ■ کاهش دخالت و تصدی‌گری دولت در عرصه فرهنگ؛
 ■ نهادینه‌ساختن تکرر فرهنگی در راستای اتحاد ملی و انسجام اسلامی؛
 ■ ایجاد گفت‌وگوهای فرهنگی با محوریت مدارا، گفت‌وگو، همدلی، مهرورزی و دوری از تعصب افراطی؛

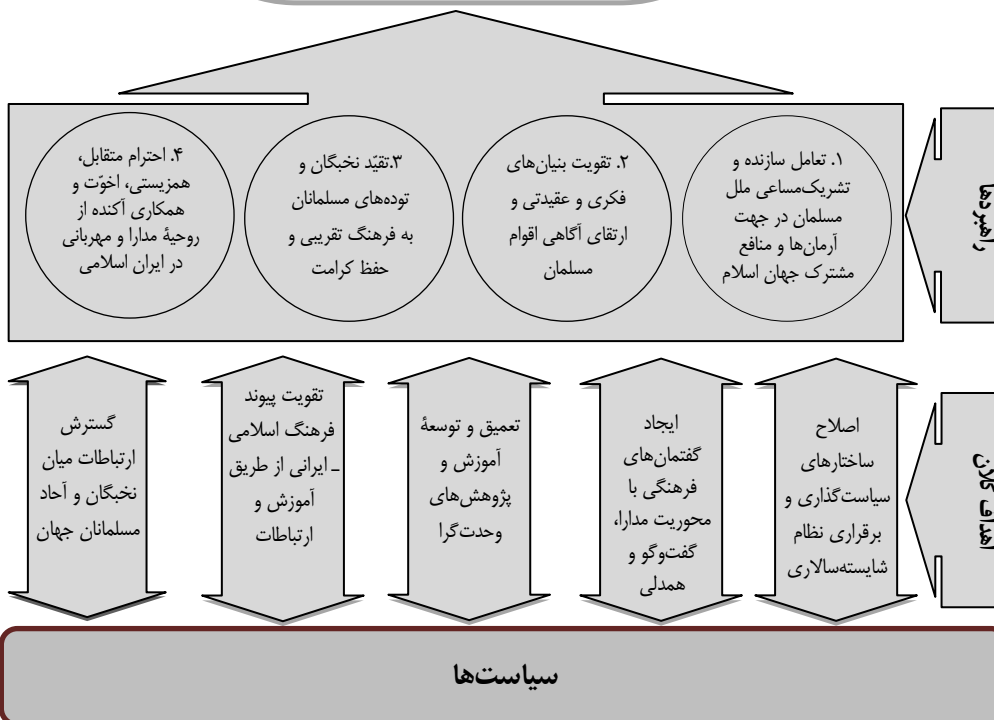
■ توسعه، تعمیق و تقویت آموزش و پژوهش‌های تقریبی در جهان اسلام؛
 ■ ارتقای سطح فکری و اخلاقی جامعه از طریق اصلاح و بهبود نظام تربیتی کشور با رویکرد وحدت‌گرا؛

■ تعمیق ارتباطات میان نخبگان کشورهای اسلامی و ایجاد انس و الفت میان مسلمانان؛
 ■ تقویت پیوند میان فرهنگ اسلامی - ایرانی از طریق نظام آموزشی و ارتباطات جمعی؛
 ■ اعمال ممنوعیت جدی در توهین به مقدسات مذاهب اسلامی و سایر ادیان.

به‌منظور پاسخ به دغدغه اصلی مقاله (الگوی مطلوب سیاست‌گذاری وحدت اسلامی در عرصه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران) می‌توان نمودار شماره ۲ را مدنظر داشت:

وحدت اسلامی

نمودار شماره ۲. الگوی مطلوب سیاست‌گذاری وحدت اسلامی در عرصه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

۵-۴. سیاست‌ها

نمونه‌هایی از سیاست‌های عملیاتی که می‌توان براساس مبانی و ارزش‌ها و در راستای اهداف تعیین شده و در چهارچوب راهبردهای گفته شده، اتخاذ کرد و پس از اعتباربخشی در نهادهای تصمیم‌گیر، با برنامه‌ریزی (زمان‌بندی و تعیین بودجه) بدان‌ها جامه عمل پوشید، در جدول ذیل (به تفکیک ملی و فراملی و با تعیین نهادهای اصلی و همکار) آمده است. بدیهی است هدف مقاله ارائه الگو بوده و محتوا و مصادیق موارد گفته شده در نمودار شماره ۲ و جدول شماره ۱، قابل بازنگری و به‌روزرسانی است.

جدول شماره ۱. سیاست‌های عملیاتی

ردیف	سیاست	هدف	نهاد متصدی	دستگاه‌های همکار	سطح
۱	تربیت و اعزام مبلغان تقریبی به کشورهای مختلف (هم‌زمان با تعاملات اقتصادی)	۱	مجمع تقریب	سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و جامعه المصطفی العالمیه	ملی
۲	استفاده از ظرفیت رادیو و تلویزیون‌های جهان اسلام برای مبارزه با تفرقه و بسط فرهنگ تقریب	۲	مجمع تقریب	اتحادیه رادیو و تلویزیون‌های اسلامی	
۳	تأسیس شبکه‌های ماهواره‌ای تقریبی و مقابله با رسانه‌های ضد تقریبی	۲ و ۱	مجمع تقریب	سازمان صداوسیما و اتحادیه رادیو و تلویزیون‌های اسلامی	
۴	بهره‌گیری از ظرفیت نهادهای بین‌المللی همچون سازمان همکاری‌های اسلامی (OIC) و اتحادیه بین‌المجالس اسلامی در راستای «دیپلماسی وحدت»	۳	وزارت امور خارجه	مجلس شورای اسلامی	
۵	برگزاری نشست‌های علمی با اندیشمندان جهان اسلام پیرامون مسائل مشترک	۳	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی	

ردیف	سیاست	هدف	نهاد متصدی	دستگاه‌های همکار	سطح
۶	حمایت از تبادل دانشجو و استاد بین دانشگاه‌های ایران و دیگر کشورهای اسلامی	۳	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی	
۷	حمایت از تولید فیلم‌های سینمایی و برنامه‌های تلویزیونی با رویکرد تقریبی	۳ و ۲	سازمان سینمایی	مجمع تقریب و صداوسیما	
۸	تقویت ارتباط هدفمند با مراجع و علمای جهان اسلام	۳ و ۴	مجمع تقریب	مدیریت حوزه‌های علمیه	سطح ملی و فراملی
۹	بهره‌گیری از مؤسسه‌های کمک‌رسانی و خدمات اجتماعی در راستای وحدت اسلامی	۱	مجمع تقریب	کمیته امداد امام خمینی (ره)	
۱۰	حمایت و پشتیبانی از نشر و توزیع آثار تقریبی به‌ویژه در فضای مجازی	۳	مجمع تقریب	وزارت ارشاد و صداوسیما	
۱۱	تشکیل جلسه‌های کارشناسی با هنرمندان و گویندگان رسانه‌های کشورهای اسلامی در جهت نهادینه‌کردن فرهنگ تقریب	۳	مجمع تقریب	وزارت ارشاد، صداوسیما و اتحادیه رادیو و تلویزیون‌های اسلامی	
۱۲	تقویت معنویت و عرفان در متون آموزشی برای ارتقای سطح همگرایی و انسجام	۲	مجمع تقریب	حوزه‌های علمیه	
۱۳	انجام پروژه‌های مطالعاتی مشترک میان محققان شیعه و سنی	۳	وزارت علوم	سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی	
۱۴	تبیین و ترویج جایگاه اهل بیت و تأکید بر محبت آنان مطابق قرآن و سنت	۲ و ۴	نمایندگی‌های ولی فقیه	مجمع تقریب و مجمع اهل بیت	
۱۵	ترویج برنامه‌های قرآنی مشترک به‌ویژه در زمینه تعلیم قرائت و تجوید و تفسیر مقارن	۲ و ۴	شورای عالی قرآن	مجمع تقریب و سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی	
۱۶	تدارک سفرهای علمی و سیاحتی با هدف شناخت و تعمیق روابط میان مسلمانان	۲ و ۵	وزارت گردشگری	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	

ردیف	سیاست	هدف	نهاد متصدی	دستگاه‌های همکار	سطح
۱۷	گنجاندن درس وحدت در برنامه‌های آموزشی دیپلمات‌ها و کارگزاران سیاست خارجی	۳ و ۲	مجمع التقریب و دانشگاه مذاهب	وزارت امور خارجه و سازمان فرهنگ	فراملی
۱۸	سازمان‌دهی گروه‌های امدادی مشترک شیعه و سنی هنگام بروز حوادث غیرمترقبه	۴ و ۱	وزارت کشور	نمایندگی‌های ولی فقیه در استان‌ها	
۱۹	ایجاد مرکز پاسخ‌گویی به شبهات و سؤال‌های دینی و ترویج ارزش‌های اصیل دینی	۱	سازمان تبلیغات اسلامی	دانشگاه مذاهب و حوزه‌های علمیه	
۲۰	ترویج فرهنگ احترام به مقدسات مذاهب و ادیان از طریق نظام آموزشی	۴ و ۱	آموزش‌وپرورش	وزارت علوم، تحقیقات و فناوری	
۲۱	ممانعت از توهین به مقدسات ادیان و مذاهب اسلامی و غیراسلامی در رسانه‌ها	۴ و ۲	قوه قضاییه	وزارت ارشاد و صداوسیما	
۲۲	ارائه طرح و تصویب قانون جامع وحدت اسلامی	۱-۴	مجلس شورای اسلامی	مرکز پژوهش‌های مجلس	

نتیجه‌گیری

مسئله وحدت اسلامی امروزه با توجه به شرایط و تحولات بین‌المللی و مناقشات پرهزینه منطقه‌ای، بیش از هر زمان دیگری نیازمند توجه و مذاقه‌اندیشمندان، سیاست‌مداران، نخبگان و مردم عادی به‌ویژه در جمهوری اسلامی ایران است. گرچه منابع متعددی در این زمینه به نگارش درآمده و همایش‌ها و کنفرانس‌های ملی و بین‌المللی فراوانی برگزار شده است، اما همچنان مسئله اصلی پابرجاست و ضرورت پرداختن به موضوع وحدت از منظر مطالعات نظری و ارائه راهکارهای عملی به‌ویژه از بُعد فرهنگی و ارتباطی، باقی است و هدف از نگارش مقاله حاضر نیز توجه به همین مسئله بوده است.

جامعه ایرانی با شعار حکومت اسلامی بر مبنای توحید، انقلابی را در چهل و پنج سال گذشته رقم زد که براساس آن قرار بود توحید و الزامات آن در تمامی زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، علمی و اقتصادی نمودی تام داشته باشد. ندای دین، توحید (یگانگی) و وحدت است و عصاره فرهنگ، تنوع و تکثر و پراکندگی، و این ارتباطات است که باید پیوند میان این وحدت و کثرت را برقرار کند و نحوه تعامل مسلمانان و اقلیت‌های داخل کشور را از یک سو و کشورهای غیراسلامی را از سوی دیگر مشخص سازد.

سیاست‌گذاری در راستای وحدت اسلامی از یک سو با وضع موجودی مواجه است که فرصت‌ها و چالش‌های خاص خود را دارد و از سوی دیگر، در پی وضع مطلوبی است که با توجه به سناریوهای آینده، ترسیم قطعی آن میسر نیست. اگرچه در وضع موجود ایران و با توجه به تهدیدهای بین‌المللی و منطقه‌ای و اختلافات و بداخلاقی‌های داخلی و مشکلات اقتصادی، حل همه مشکلات بر عهده دولت به معنای عام آن نیست اما ویژگی‌ها و سوابق تاریخی همه حاکی از جایگاه و نقش محوری دولت در سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای حل مسائل داخلی و بین‌المللی کشور است (حاجی‌یوسفی، ۱۳۸۹: ۵). بخشی‌نگری و فقدان نگاه و تحلیل جامع نسبت به مسائل و اولویت‌ها از آسیب‌های اصلی سیاست‌گذاری در ایران است که در عرصه سیاست‌گذاری فرهنگی و ارتباطی و موضوع وحدت نیز به وضوح مشاهده می‌شود.

در این مقاله تلاش شد براساس مطالعات انجام‌شده، پس از تبیین مبانی و ارزش‌ها و ترسیم اهداف مشخص برای رسیدن به چشم‌انداز مطلوب، راهبردها و سیاست‌های عملیاتی ارائه شوند. بدیهی است در مرحله پس از سیاست‌گذاری که مستلزم اعتباربخشی در نهادهای ذی‌صلاح همچون شورای عالی انقلاب فرهنگی و مجلس شورای اسلامی است، دستگاه‌های اجرایی تعیین‌شده با محوریت، پیگیری و نظارت مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی به‌عنوان مهم‌ترین نهاد متولی موضوع وحدت و تقریب مذاهب اسلامی در کشور، لازم است برای پیگیری اجرای سیاست‌ها برنامه‌ریزی انجام دهند.

تلاش‌های مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی و دیگر سازمان‌هایی را که اقدامات مشابهی انجام می‌دهند، می‌توان در دو سطح مورد نقد و بررسی قرار داد. یکی در سطح داخلی و دیگری منطقه‌ای و بین‌المللی. در داخل کشور با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در عرصه کلامی و تهیه سند، به نظر می‌رسد اقدام عملی معتنا بهی در حوزه وحدت و ایجاد اخوت صورت نگرفته است. اگر مبنای کار در جامعه الگوی عصر رسول اکرم (ص) مبنی بر عقد اخوت میان اعضای امت اسلام باشد، پس چگونه است که بسیاری از برادران و خواهران اهل سنت و دیگر پیروان ادیان در بسیاری از امور اجتماعی و سیاسی چنان‌که شایسته است، مشارکت داده نمی‌شوند؟ تقریب بین مذاهب صرفاً امری حکومتی نیست و لازم است آحاد مردم در امر تقریب بکوشند؛ از این رو باید فضای کافی و آزادی لازم برای انجام فعالیت‌های تبلیغی و تقریبی برای تمامی فرقه‌ها، آیین‌ها، مذاهب و پیروان آن‌ها وجود داشته باشد و دولت در این میانه زمینه را آماده و امکانات را فراهم و شرایط را تسهیل سازد. صرف اختصاص بودجه و ایجاد یک مرکز یا سازمان دولتی لازم است اما کافی نیست و در درازمدت منجر به یک‌نواختی و کلیشه‌ای شدن می‌شود.

در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی متأسفانه مشکلات ما بیشتر است. دستاوردهای سازمان‌هایی مانند سازمان کنفرانس اسلامی (OIC)، سازمان وحدت آفریقا (OAU) و اتحادیه عرب در کنار مجمع تقریب با شعبات آن در سرزمین‌های اسلامی، تقریباً هیچ بوده است. طی یک قرن اخیر، مسلمانان با هزاران مشکل سنگین سیاسی، نظامی و اقتصادی دست‌به‌گریبان بوده‌اند و همه با گستره عظیم این مشکلات از صحرای مراکش تا مسئله پیچیده مورو در فیلیپین و فاجعه کشتار مسلمانان در غزه، به‌خوبی آشناییم. تمام این مرگ و زندگی‌ها، پیش چشم این‌گونه سازمان‌ها رخ داده‌اند و هیچ اقدامی از طرف آن‌ها برای التیام زخم‌ها یا تسکین آلام صورت نگرفته است؛ به‌علاوه با گذشت سال‌ها بر تعداد رانده‌شدگان از شهر و دیار نیز افزوده شده است (نمونه آن فلسطینی‌ها و مسلمانان

روهینگیایی در راخیم). نگاهی گذرا به اوضاع منطقه غرب آسیا و خاورمیانه که روزانه از رسانه‌های رسمی و غیررسمی پخش می‌شود، از تنش‌ها و درگیری‌های روزافزون اطراف ایران و دورشدن امت اسلامی از یکدیگر حکایت دارد. امت واحده اسلام در اثر بی‌کفایتی و وابستگی مسئولان و دولتمردان کشورهای اسلامی، احیای تعصبات و سر بازکردن زخم‌های دیرینه و دسیسه‌های استعمار و دست‌نشانده‌های آن‌ها در منطقه، وحدت خود را متزلزل می‌بیند. آیا تلاش سه دهه مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی و سایر نهادهای ذی‌ربط در سطح منطقه‌ای در نهایت باید منجر به پیدایش گروه‌های تکفیری و تقویت تنش میان کشورهای مسلمان شود؟ امروز رابطه ایران با کشورهای مهم مسلمان منطقه چه وضعیتی دارد؟ آیا این‌گونه نیست که وضعیت فرهنگی، اعتقادی، اجتماعی، اقتصادی و اوضاع امنیتی و منافع مردم منطقه از سیاسی‌کاری‌های مستبدین منطقه و دولت‌های استعمارگر متأثر شده است؟ در این میان، بیش از آنکه دین مقوله‌ای فرهنگی انگاشته شود که صبغه رحمتش بر غضبش غلبه داشته باشد، گرفتار سیاسی‌کاری و توطئه‌گری شده است و وجه خشنش در قالب تعصبات مذهبی و فرقه‌ای هر روز قربانی می‌گیرد؛ قربانیان بی‌گناهی که از عالم سیاست هیچ نمی‌دانند.

کجای کار ایراد دارد؟ چرا هر گروهی که در کارزار منطقه‌ای فتحی حاصل می‌کند، الله‌اکبر می‌گوید؟ مجمع جهانی تقریب، وحدت بر مبنای منافع سیاسی، قوم‌گرایی، تعصبات قبیله‌ای، عوامل جغرافیایی، تاریخ، منافع طبقاتی و غیره را وحدتی دروغین می‌داند (تسخیری، ۱۳۸۳: ۲۰)، اما غافل از این است که ابتدا باید مشکلات و گرفتاری‌های ناشی از این مسائل را حل و فصل کند و سپس دم از تقریب و وحدت و انسجام و اتحاد و امثالهم بزند. اهالی منطقه پیش از آنکه مسلمان باشند، انسان‌هایی هستند که در پی مطامع و منافع ملی، قومی و تاریخی خاص خود هستند. وقتی مرزهای قومی، فرهنگی، سیاسی و جغرافیایی مشخص شد، می‌توان آسوده در مورد راهکارهای انسجام و تقریب سخن گفت؛ بنابراین باید در سیاست‌های

تقریب‌گرایانه و وحدت‌گرایانه تجدیدنظر شود.

اکنون نه خوب حرف‌زدن کارساز است و نه حرف‌های خوب زدن چاره‌ساز! باید ائتلافی از سیاسیون، مذهب‌یون، فرهنگیان و مردم تشکیل شود و به ترمیم زخم‌های ایجادشده در گذشته پردازد. بازنگری اساسی در اقدامات به معنای تشکیل مجدد کنفرانس و همایش با نیروهای جدید و برنامه‌های نظری تازه نیست؛ بلکه به معنای اقدامات عینی کوتاه‌مدت و میان‌مدت با نتایج ملموس است که مهم‌ترین آن به رسمیت‌شناختن حقوق بشر و احترام قائل شدن برای اندیشه و انتخاب افراد در جوامع اسلامی و پرهیز از تحمیل عقاید و سبک زندگی اجباری به شهروندان است.

فهرست منابع

قرآن کریم

- اسنو، نانسی؛ تیلور، فیلیپ. ام. (۱۳۹۰). *دیپلماسی عمومی*، ترجمه: روح‌الله طالبی آرانی، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- افتخاری، اصغر (۱۳۹۴). «مزایا و معایب ورود دین به فضای مجازی»، *اطلاعات حکمت و معرفت*، سال دهم، شماره ۳.
- العاصی، محمد (۱۳۹۰). «برنامه‌های استراتژیک امت اسلامی»، در *امت اسلامی؛ چالش‌ها و راهبردها*، ویراسته حسین ترابی، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- الوانی، سید مهدی؛ هاشمیان، محمدحسین (۱۳۸۷). *ارائه مدل بومی سیاست‌گذاری متوازن بخش فرهنگ*، تهران: دبیرخانه همایش توسعه و تحول در فرهنگ و هنر.
- انصاری، حسن (۱۳۶۲). *دایرةالمعارف اسلامی، دانشنامه جهان اسلام*، ذیل مدخل «امت»، ج. ۱۰، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- آشنا، حسام‌الدین (۱۳۸۶). «دیپلماسی عمومی: فرهنگ و ارتباطات در خدمت سیاست خارجی»، کتاب آمریکا، شماره ۶، تهران: مؤسسه ابرار معاصر.
- بیانیه پایانی هجدهمین کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی (۱۳۸۴). در *مجموعه مقالات همایش*، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- تسنخیری، محمدعلی (۱۳۸۳). *درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی*، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- تسنخیری، محمدعلی (۱۳۹۰). «چالش‌های فراروی تقریب»، در *امت اسلامی؛ چالش‌ها و راهبردها*، ویراسته حسین ترابی، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- حاجی‌یوسفی، امیرمحمد (۱۳۸۹). *دولت، نفت و توسعه اقتصادی در ایران*، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- حسینی دشتی، سید مصطفی (۱۳۷۶). *معارف و معاریف*، ج. ۱، تهران: نشر فروزان.
- خیمینی، روح‌الله (۱۳۴۸). *ولایت فقیه حکومت اسلامی*، تهران: انتشارات آزادی.
- خیمینی، روح‌الله (۱۳۷۱). *صحیفه نور*، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

- دهخدا، علی اکبر (۱۳۵۹). *لغت‌نامه دهخدا*، ج. ۱، تهران: چاپخانه دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). *مفردات الفاظ قرآن*، ترجمه غلامرضا خسروی حسینی، قم: مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت(ع).
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۷). *ارزش میراث صوفیه*، تهران: نشر امیرکبیر.
- سایت دفتر رهبر معظم انقلاب اسلامی (۱۳۹۷): <http://khamenei.ir>
- صالحی امیری، سید رضا (۱۳۸۷). *مبانی سیاست‌گذاری فرهنگی*، تهران: پژوهشگاه تحقیقات استراتژیک.
- صفوی، یحیی (۱۳۸۷). *وحدت جهان اسلام*، تهران: نشر شکیب.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). *المیزان لتفسیر القرآن*، ترجمه: محمدباقر شریف موسوی، قم: دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه.
- عرب پور، محمود (۱۳۷۲). «جمهوری اسلامی و اتحاد سیاسی اسلام»، *رساله کارشناسی‌ارشد*، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- فرقانی، محمد مهدی و معتمدنژاد، کاظم (۱۳۹۱). *درآمدی بر ارتباطات سستی در ایران*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کمالی، یحیی (۱۳۹۷). «روش‌شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاست‌گذاری عمومی»، *فصلنامه علمی پژوهشی سیاست‌گذاری عمومی*، دوره ۴، شماره ۲.
- گادیکانست، ویلیام بی. (۱۳۹۶). *نظریه‌پردازی درباره ارتباطات میان‌فرهنگی* (ج. ۱ و ۲). ترجمه: حسن بشیر و همکاران، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق(ع).
- گزارش تفصیلی تبلیغ بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۶). تهران: سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی.
- مختاری، مجید (۱۳۸۳). «الگوهای وحدت اسلامی از دیدگاه مصلحان دینی معاصر»، *پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد*، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- مشبکی، اصغر؛ خادمی، علی اکبر (۱۳۸۷). «بررسی آسیب‌شناسانه سیاست‌ها و سیاست‌گذاری‌های فرهنگی در ایران بعد از انقلاب»، *نامه پژوهش فرهنگی*، شماره ۱۴.
- هادی، قربانعلی (۱۳۸۸). «وحدت از دیدگاه قرآن و سنت»، *مجله تخصصی اندیشه تقریب*، شماره ۲۲.
- همایون، محمد هادی؛ جعفری، نادر (۱۳۸۷). «درآمدی بر مفهوم و روش سیاست‌گذاری فرهنگی»، *اندیشه مدیریت راهبردی*، سال ۲، شماره ۲.

- Dye, Thomas (2007), *Understanding public Policy*, Prentice Hall Policy.
- Fischer, Nancy L. (1996), "For world", in Gary R., weaver, *Culture, Communicate Conflict: Readings in Intercultural Relations*, pp. XIII-XIV.
- Fuller, T. (2007). "Study Abroad Experiences and Intercultural Sensitivity among Graduate Theological Students: a Preliminary and Exploratory Investigation", in *Christian Higher Education*, Vol.6 (-), pp. 321- 332.
- Given, L. M. (2008). *The sage encyclopedia of qualitative Methods*. Vol. 1-2, California: Sage.
- Howlett, Michael and M. Ramesh (2009), *Studying Public Policy: Policy Cycles and Policy Subsystems: Models and Concepts: An Anthology*, New York: Prentice Hall.
- Kim, M.S. & Hubbard E. (2007). "Intercultural Communication in the Global Village: How to Understand "the Other", in *Journal of Intercultural Communication Research*, Vol. 36 (3), pp. 223-235.
- Kincaid, D.L. (1987). *The convergence theory of communication, self-organization, and cultural evolution*, New York: Academic Press.
- Kristin Bührig and Jan D. ten Thije (2006). *Beyond Misunderstanding: Linguistic analyses of intercultural communication*, Hamburg: Universität Hamburg/Utrecht University.
- Nye, Jr. Joseph S. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
- Public Diplomacy Association of America (2019). <http://pdaa.publicdiplomacy.org/>
- Samovar. Larry A., Richard E. Porter (1994). *Intercultural Communication*, Belmont: Wadsworth.
- Weaver, Gary R. (1996), "Preface", in Gary R., Weaver, *Culture, Communicate and Conflict: Readings in Intercultural Relations*, pp. XV-XVI.